

TÜRKİYE'DEKİ İLLERİN TEŞVİK POLİTİKALARININ TOPSIS YÖNTEMİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

ASSESSING INCENTIVE POLICIES OF TURKEY'S CITIES WITH TOPSIS METHOD

Serdar ŞAHİN*

Yasin ERTÜRK**

ÖZ

Bölgeler arası farklılıklar, günümüzde en önemli sorunların başında gelmektedir. Bu noktada maliye politikası aracı olarak teşvik politikaları oldukça büyük öneme sahiptir. Teşvik politikaları ile bölgeler arası eşitsizliklere neden olan kutuplaşma eğiliminin artması, gelir dağılımının bozulması gibi ekonomik, mali, siyasi ve sosyal alanlarda ortaya çıkan sorunlara çözüm geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu sorunlarla ilgili olarak bölgeler arası farklılıkların analiz edilmesi ve bölgesel kalkınmanın sağlanması için planlı bir şekilde çalışmalar yapılması gerekmektedir. Bu çerçevede teşvik politikaları her geçen gün önemi artırmaktadır. Teşviklerle geri kalmış bölgelere yatırımlar yapılarak bölgesel adaletsizliklerin önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Bu çalışmada bölgesel kalkınma hedefleri doğrultusunda, il

ABSTRACT

Today, differences between regions are among the most important problems. At this point, the incentive policies are of great importance as fiscal policy tools. The incentive policies aim to develop solutions to the problems arising in the economic, financial, political, and social areas such as the increase in polarisation tendency that causes inequalities between regions and the deterioration of income distribution. Regarding these problems, it is necessary to carry out planned studies to analyse the differences between regions and to ensure regional development. In this context, incentive policies increase its importance day by day and it aims to prevent regional injustices by investing in regions that lag with these policies. This study makes some evaluation regarding

* Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İ.İ.B.F. Maliye Bölümü, serdarsahin@ibu.edu.tr, ORC-ID: 0000-0002-2869-8231.

** Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üni., İİBF, Maliye Bölümü, yasin.erturk@hbu.edu.tr, ORC-ID: 0000-0003-3809-2919.

Şahin, S., Ertürk, Y. (Ekim 2020). Türkiye'deki illerin teşvik politikalarının değerlendirilmesi: Topsis Uygulaması, *Vergi Raporu*, 253, (182-194).

Makale Türü: Araştırma Makalesi

M.G.T.: 10.08.2020 / **M.K.T.:** 24.09.2020

bazında teşvik politikaları ele alınarak, mevcut duruma ilişkin birtakım değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye'nin İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması-3 (İBBS-3) düzeyinde illerin 2018 yılına ait farklı kategorilerdeki toplam altı göstergesinin bütüncül olarak değerlendirilmesi amacıyla TOPSIS yöntemine başvurulmaktadır. İllerin teşvik performanslarına ilişkin elde edilen bulgulara bağlı olarak mevcut sisteme ilişkin eleştirel değerlendirme yapılarak öneriler sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Teşvik Politikaları, TOPSIS, İBBS-3, Performans Değerlendirme.

Jel Sınıflandırma Kodları: H0, C44.

GİRİŞ

Özel kesim tasarruflarının belirlenen ulusal amaçlar doğrultusunda kullanılabilmesi, iktisadi ve mali anlamda birtakım önlemlerin alınmasını gerekli kılmaktadır. Ekonomik büyüme ve kalkınma odaklı hareket eden özellikle gelişmekte olan ülkeler, vergi ve kredi politikalarını birbirini tamamlayıcı nitelikte kullanmakta ve piyasa ekonomisini sübvansetmektedirler. Bölgeler arasında gelişmişlik düzeyi farklılıklarının ortadan kaldırılması, toplam yatırım miktarının artırılması ve işsizliğin önlenmesi gibi temel gerekçelerle, günümüz devletleri teşvik politikaları uygulamaktadırlar. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler genel olarak özel kesimin yetersiz finansman kaynakları nedeniyle vergisel teşviklere başvurmakta iken, gelişmiş ülkelerde teşvik politikaları daha çok ekstra fiskal amaçlar gereği kullanılmaktadır.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kamusal kaynaklarının yetersizliği sorunu, bu ülkeler için gerekli yatırım harcamalarının kamu kesimince karşılanamaması sonucunu ortaya çıkarmaktadır ki bu durumda oluşan açığın özel sektörce kapatılması beklenmektedir. Kâr maksimizasyonu odaklı hareket eden özel sektör ku-

the current situation by considering incentive policies on a provincial basis in line with the regional development goals. TOPSIS method is used to evaluate the Nomenclature of Territorial Units for Statistics of Turkey - 3 (NUTS-3) provinces of Turkey and the six indicators of these provinces in different categories from 2018. Based on the findings obtained regarding the incentive performances of the provinces, a critical evaluation of the current system is made and suggestions are presented.

Keywords: Incentive policies, TOPSIS, NUTS-3, performance assessment

Jel Classification Codes: H0, C44

ruluşlarının ise devlet politikaları doğrultusunda hareket etmesi ancak ve ancak devlet tarafından doğru ortamın oluşturulması ve belirlenen amaçlar doğrultusunda şirketlerin yönlendirilmesine bağlıdır. Daha açık bir ifade ile teknolojik gelişmelerle birlikte küresel bir köy halini alan dünyada, iktisadi faaliyetler sadece gerçekleştiği ülkeleri bağlayıcı nitelikte olmaktan çıkmış, pozitif ya da negatif dışsallıkların ön plana çıktığı bir hal almıştır. Bu bağlamda bir ülkede gerçekleşen iktisadi faaliyetlerin o ülke açısından dizaynı, ulusal politika belirleme faaliyetinin ötesinde ülkenin uluslararası politikalarını da şekillendir bir hal almıştır. Durum böyle olunca devlet yatırımlarında ya piyasa oyuncusu ya da regüle edici bir rol üstlenmek durumunda kalmaktadır. Söz konusu bu zorunluluk doğrultusunda devletler, yönlendirici birtakım uygulamalar yapmaktadırlar ki bu tip uygulamaların başında teşvikler gelmektedir. Devletler tarafından gerçekleştirilen teşvik politikalarının kamu bütçesi üzerinde önemli etkileri ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda doğrudan verilen teşviklerin etkileri daha net bir şekilde görülürken, vergisel teşvikler gibi dolaylı yollarla yapılan teşviklerin sonuçları çok daha zor anlaşılabilmektedir. Özellikle kaynakları sı-

nırlı, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından teşviklerin doğru zamanda ve doğru alana gerçekleştirilmesi iktisadi ve mali politikaların etkinliğinde önem arz etmektedir.

Ekonomik literatürde yatırımlar üzerinde teşviklerin etkisi; sosyal, siyasi ve ekonomik değişkenlerin ardından gelmektedir. Dolayısıyla genel kabul görmüş düşünce biçimine göre yatırımlar, ekonominin büyüklüğü, ekonomik istikrar, beşeri sermaye birikimi, toplumsal uzlaş ve siyasi istikrar gibi etkenlerden daha fazla etkilenmektedir. Bu doğrultuda teşvik politikaları belirlenirken birincil derecede öneme sahip değişkenler göz ardı edilerek ve özellikle siyasi kaygılarla verilecek olan teşviklerin ekonomik etkinlikten uzak olacağı ve bütçe üzerine yük getireceğini ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Uygulanacak teşvik politikalarının, belirlenen amaçları gerçekleştirebilme kabiliyeti doğru planlama ile mümkün olacaktır. Bu kapsamda bölgesel ve sektörel özelliklerin doğru tahlil edilip, doğru zamanda ve doğru coğrafi bölgeye en uygun teşvik politikasının uygulanması gerekmektedir. Çünkü yanlış uygulanan teşvik politikası, kamu gelirlerinin boşa harcaması sorununu da beraberinde getirecek ve kamu maliyesi açısından hem mali hem de mali olmayan amaçların başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olacaktır. Bu doğrultuda çalışmamızda Türkiye’de uygulanan teşvik politikalarının iller bazında değerlendirilmesi yapılarak doğru teşvik politikalarının belirlenmesi ve uygulanmasına yönelik politika önerileri gerçekleştirilecektir.

1- KAVRAMSAL AÇIDAN TEŞVİK

İktisadi anlamda teşvik kavramı, belirli ekonomik ve sosyal faaliyetlerin diğerlerine oranla

daha fazla ve hızlı gelişmesini sağlamak amacıyla, kamu otoritesi tarafından çeşitli yöntemlerle verilen nakdi ve/veya gayri nakdi destek, yardım ve özendirmeler şeklinde tanımlanmaktadır.¹ Teşvikler, günümüzde farklı şekillerde oldukça sık uygulanan devlet politikaları haline gelmiştir.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde; ekonomik kalkınma, bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarının ortadan kaldırılması, uluslararası arenada pazar yeri edinme gereksinimi, istihdam imkânlarını genişletmek ve teknoloji transferi gibi çeşitli amaçlar doğrultusunda teşvikler uygulanmaktadır. Gelişmiş ülkelerde teşvik verilmesinin temel amaçları ise rekabet gücünü korumak, teknolojik gelişmeyi sürdürmek, verimlilik artışı, sorunlu sektörleri desteklemek gibi unsurlardır.²

Teşvik kelimesi yerine literatürde devlet yardımı ve sübvansiyon kelimelerinin kullanıldığı da görülmektedir. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), teşvik sistemine bir başka boyutuyla müdahil olmakta ve dünya ticaret sistemine zarar verip vermediği konusu üzerinde durmaktadır. Bu kapsamda DTÖ tarafından Özel Sübvansiyon kavramı ortaya konulmuştur. Buna göre eğer bir sübvansiyon sadece firmaya, sanayiye, firma grubuna ya da sanayi grubuna uygulanıyorsa, bu tür sübvansiyonlar özel sübvansiyonlar kapsamında değerlendirilmektedir. DTÖ anlayışına, sübvansiyonları üç kategori altında ele almaktadır. Bunlardan birincisi yasaklanmış sübvansiyonlardır. Bu kategori sübvansiyonların rekabeti bozucu nitelikte şarta bağlanması durumunu ifade etmektedir. İkinci olarak dava edilebilir sübvansiyonların üzerinde durulması gerekmektedir. Bu kategori ise üye ülkelerin uyguladığı sübvansiyonların diğer üye ülkelerin menfaatlerine

¹ Mustafa ERSUNGUR ve Abdullah TAKIM. “Türkiye’de Teşvik Sisteminin Yapısı, Sorunları ve Etkinliği Üzerine Bir Politika Önerisi: Tek Bir Uygulamacı Kuruluş Sorunları Çözer Mi?”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Sayı 32. 2018. s. 725.

² Mustafa DURAN. *Türkiye’de Uygulanan Yatırım Teşvik Politikaları*. Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü. Ankara. 1998. s. 14-16.

aykırılık oluşturduğu durumunu ifade eder ve son olarak dava konusu edilemeyen sübvansiyonlar vardır. Bunlar da sanayi dalı ile ilgili araştırma maliyetlerinin %75'e kadarını, rekabet öncesi geliştirme faaliyetlerinin ise %50'sine kadarını kapsayan sübvansiyonlardır. DTÖ anlaşmasına göre, hiçbir üye ülkenin sübvansiyonlar yoluyla diğer üye ülkelerin menfaatine zarar vermemesi gerekmektedir.³

2- TEŞVİK TÜRLERİ

Ülkeler içinde bulundukları sosyal, ekonomik ve siyasi konjonktür doğrultusunda farklı amaçlara yönelik olarak gelişmişlik düzeyleri çerçevesinde çeşitli teşvik araçları kullanarak ekonomiye müdahale edebilmektedirler. Devletlerin ellerindeki kamusal politika araçlarının sınırı, teşvik türlerinin kapsamını belirlemekle birlikte genel anlamda teşvikler; finansal teşvikler, mali teşvikler ve diğer teşvikler olarak üç temel başlık altında incelenmektedir.

Finansal teşvikler uygun faiz oranları ile borç verme ya da doğrudan hibeleri kapsamaktadır.⁴ Mali teşvikler; kamu gelirleri ve kamu harcamaları yoluyla gerçekleştirilen teşviklerdir. Söz konusu teşviklerden en önemlisi vergi teşvikleridir.⁵ Diğer teşvikler ise dolaylı bir şekilde menfaat sağlayan alt yapı ve tesis teşviklerini kapsamaktadır.⁶ Bu teşvik türleri içinde devletler tarafından en sık kullanılan teşvik türleri, finansal ve mali teşviklerdir. Dünya geneline bakıldığında ise teşviklerin genellikle imalat sektörüne yönelik olarak uygulandığı göze çarpmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin finansal teşvikleri finanse edecek kaynaklarının olmaması, bu ülkeleri yoğun olarak mali teşviklere yönlendirmektedir. Bu nedenle gelişmiş ülkelerde genel olarak finansal ve mali teşvikler uygulanmakta iken, gelişmekte olan ülkelerde genel olarak mali teşvikler uygulanmaktadır. Az gelişmiş ülkelerdeki finansal teşvikler ise, genel olarak Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeleri (KOBİ) destekleyici biçimde gerçekleştirilmektedir. Bu kapsamda kalifiye eleman yetiştirmeye yönelik teşvikler, şirketlerin borçlanma olanaklarına yönelik teşvikler, elektrik, su ve doğalgaz gibi temel girdilere yönelik teşvikler ile kanalizasyon gibi alt yapı hizmetlerinin desteklenmesi şeklinde teşvikler uygulanmaktadır.⁷

3- LİTERATÜR TARAMASI

Kamu maliyesinin mali ve mali olmayan amaçlarının teşvik politikaları ile etkin bir şekilde gerçekleştirilebilmesi, uygulanacak teşviklerin doğru bir biçimde tasarlanmasına bağlıdır ki bu durum öncesinde geniş çaplı bir analizi gerekli kılmaktadır. Verimsiz nitelikte teşvikler bir yandan kamu zararına neden olurken, diğer taraftan iktisadi ve mali politikaları olumsuz yönde etkilemektedir. Teşviklerin etkinliğine ilişkin literatürde birçok araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmalara genel çerçevesi ile bakılacak olursa, Root ve Ahmed (1978), Itagaki (1979), Guisinger (1985), Chen (1998), Reside (2007) tarafından yapılan birbirlerinden bağımsız çalışmalarda, mali teşviklerin özel sektör yatırım kararlarını etkilemede

³ Mehmet Hanefi TOPAL. *Uluslararası Kuruluşların Teşviklere Bakışı ve Türk Teşvik Sisteminin Bu Çerçevede Analizi*. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Trabzon 2006. S.47-51

⁴ UNCTAD. *UNCTAD Series on Issues International Investment Agreements*. New York & Geneva, United Nations. 2004. s. 7.

⁵ UNCTAD. *Tax Incentives and Foreign Direct Investment: A Global Survey, ASIT Advisory Studies*. New York and Geneva, United Nations. 2000. s. 20.

⁶ UNCTAD. *UNCTAD Series on Issues International Investment Agreements*. New York & Geneva, United Nations. 2004. s. 7.

⁷ UNCTAD. *Investment Promotion and Development: Issues and Questions*. New York & Geneva, United Nations. 1997. s. 15.

yetersiz kaldığı ve yabancı sermayenin ülkeye girişini açıklamada yeterince öneme sahip olmadığı sonucuna ulaşıldığı görülmektedir.^{8, 9, 10, 11, 12}

Tatoğlu ve Glaister (1998) tarafından Türkiye için yapılan çalışmada, Tung ve Cho (2001) tarafından Çin için yapılan çalışmada, Cleeve (2008) tarafından Güney Afrika için yapılan çalışmada Bulut (2009) tarafından yine Türkiye için fakat farklı bir yöntemle efektif vergi oranları kullanılarak yapılan çalışmada, mali teşviklerinin yatırımlar üzerinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Son olarak Schalk ve Untiedt (2000) tarafından Almanya için, Kaynar (2001), Ay (2005), Akan ve Arslan (2008) tarafından Türkiye için yapılan çalışmalarda, yatırım teşviklerinin yatırımları ve bu doğrultuda istihdamı olumlu yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.^{13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20}

4- TÜRKİYE'DE UYGULANAN TEŞVİKLER

Osmanlı imparatorluğundan günümüze ülkemizde uygulanan teşvik sistemine bakıldığında, 19. yüzyılla birlikte başlayan sanayileşme hareketleri sonucunda 1913 yılında "Teşvik-i Sanayi Muvakkat" uygulaması gerçekleştirilmiştir.²¹ Cumhuriyet döneminin başlarında yapılan teşviklere de örnek mahiyetinde bulunan bu uygulama, vergi kolaylıklarının yanı sıra arsa tahsis gibi kolaylıkları da içinde barındıran bir teşvik uygulaması olmuştur.²² 1923 yılında Birinci İzmir İktisat Kongresi'nde sanayinin teşvikine yönelik kararlar alınmış, 1929 yılına kadar teşvikler kapsam olarak genişletilerek devam ettirilmiştir. Ancak 1923-1929 arası dönemde takdir edileceği üzere savaş ekonomisinin sonuçları ve 1929 ekonomik buhranın başlaması gibi nedenlerle,

⁸ Franklin R. ROOT ve Ahmed A. AHMED. "The Influence of Policy Instruments on Manufacturing Direct Foreign Investment in Developing Countries", Journal of International Business Studies. Sayı 9. 1978. s. 81.

⁹ Takao ITAGAKI. "Theory of the Multinational Firm: An Analysis of Effects of Government Policies", International Economic Review. Sayı 20. 1979. s. 437.

¹⁰ Stephen E. GUISENGER. *Investment Incentives and Performance Requirements*. Praeger. New York 1985.

¹¹ Jo-Hui CHEN. "The Effects of International Competition of Fiscal Incentives on Foreign Direct Investment", International Economics. Sayı 51. 1988. s. 497.

¹² RESIDE, R.E. (2007). "Can Fiscal Incentives Stimulate Regional Investment in the Philippines? An Update of Empirical Results". (<https://www.econstor.eu/handle/10419/46660>). Erişim tarihi: 10.07.2020.

¹³ Ekrem TATOĞLU ve Keith W. GLAISTER. "Western MNCs FDI in Turkey: An Analysis of Locational Specific Factors", Management International Review. Sayı 40. 1998. s. 278.

¹⁴ Samuel TUNG ve Stella CHO. "Determinants of Regional Investment Decisions in China: An Econometric Model of Tax Incentive Policy", Review of Quantitative Finance and Accounting. Sayı 17. 2001. s. 167.

¹⁵ Emmanuel CLEEVE. "How Effective Are Fiscal Incentives to Attract FDI to Sub-Saharan AFRICA?", The Journal of Developing Areas. Sayı 42. 2008. s. 135.

¹⁶ Mustafa BULUT. *Yatırım İkliminin Geliştirilmesinde Vergi Politikalarının Rolü: Türkiye Örneği*. Maliye Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı. Ankara 2009.

¹⁷ Hans Joachim SCHALK ve Gerhard UNTIEDT. "Regional Investment Incentives in Germany: Impacts on Factor Demand and Growth", The Annals of Regional Science. Sayı 34. 2000. s. 173.

¹⁸ Nezih KAYNAR. *Teşvik Belgeli Yatırımlarda Sabit Yatırım-İstihdam İlişkisi (1990-2000 Yılları)*. DPT Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü. Ankara 2001.

¹⁹ Hakkı M. AY. "Yatırım Teşviklerinin Sabit Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkisi", Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. Sayı 2. 2005. s. 176.

²⁰ Yusuf AKAN ve İbrahim ARSLAN. "Türkiye'de Sektörel Yatırım Teşvik Belgeleri ile İstihdam Analizi: Doğu Anadolu Bölgesi Üzerine Bir Uygulama (1980-2006)", Çalışma ve Toplum Dergisi. Sayı 1. 2008. s. 107.

²¹ Kadir KASALAK. "Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye'de Sanayileşmeye Etkileri", Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi. Sayı 27. 2012. s. 65.

²² Gündüz ÖKÇÜN. "Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı, 1913", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. Sayı 30. 1975. s. 25.

teşvik sisteminden beklenen etkiler oluşturulamamıştır. 1930 yılında İkinci Sanayi Kongresi'nin toplanmasıyla kamu ve özel sektör karma ekonomik düzeni benimsenmiş ve bu yönde uygulamalar gerçekleştirilmiştir. İlerleyen süreçte 1951 yılında "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu", 1953 yılında "Turizm Endüstrisi Teşvik Kanunu", 1954 yılında "Petrol Kanunu" çıkarılmıştır. Bununla birlikte teşvik konusunda sanayi kesimine orta ve uzun vadeli yatırım kredisi sağlamak amacıyla "Türkiye Sınai Kalkınma Bankası" kurulmuştur. 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) kurulmasıyla planlı döneme geçilmiştir.

Günümüzde ülkemizde uygulanan teşvikler; yatırım teşvikleri, istihdam teşvikleri, tasarım teşvikleri, araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) teşvikleri ile bölgesel yönetim merkezi teşviklerinden oluşmaktadır.²³ Yatırım teşvikleri açısından genel yatırım teşvik uygulamaları; katma değer vergisi istisnası ve gümrük vergisi muafiyeti şeklinde gerçekleştirilmektedir. Stratejik yatırım teşvik uygulamaları ve bölgesel yatırım teşvik uygulamaları; katma değer vergisi istisnası ve gümrük vergisi muafiyeti, kurumlar vergisi indirimi, sosyal sigortalar prim desteği (çalışan ve işveren payı), gelir vergisi stopajı desteği, faiz oranı desteği, arazi tahsis, katma değer vergisi iadesi ile emlak vergisi muafiyeti şeklinde uygulanmaktadır. Proje bazlı yatırım teşvik uygulamaları; stratejik yatırım teşvik uygulamalarına ilave olarak altyapı desteği, enerji desteği, sermaye katkısı, alım garantisi, izin-ruhsat-lisans süreçlerinde kolaylık, nitelikli personel desteği ve hibe desteği şeklinde uygulanmaktadır. Ayrıca KOSGEB ve Bölgesel Kalkınma Ajansları tarafından da hibe destekleri sağlanmaktadır.

İstihdam teşvikleri; sosyal sigortalar prim desteği (çalışan payı) ile eğitim desteği şeklinde uygulanmaktadır. Ar-Ge yatırım teşvikleri ülkemizde Ar-Ge kanunu kapsamında gümrük vergisi muafiyeti, sosyal sigortalar prim desteği (çalışan payı), gelir vergisi stopajı desteği, Ar-Ge tasarım indirimi ile damga vergisi muafiyeti şeklinde uygulanmaktadır. Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Teşvikleri; Ar-Ge kanunu kapsamında uygulananlara ek olarak katma değer vergisi istisnası ve kurumlar vergisi istisnası şeklinde uygulanmaktadır. Ayrıca Ar-Ge desteği kapsamında TÜBİTAK tarafından da hibe destek sağlanmaktadır. Bununla birlikte Bölgesel Yönetim Merkezleri ve İrtibat Büroları için Teşvikler; gelir vergisi stopajı desteği ile damga vergisi muafiyeti şeklinde uygulanmaktadır. İhracat teşvikleri kapsamında, Ticaret Bakanlığı bünyesinde ihracat destekleri; katma değer vergisi istisnası, gümrük vergisi muafiyeti, hibe desteği, özel tüketim vergisi muafiyeti ile damga vergisi muafiyeti şeklinde uygulanmaktadır. Serbest bölge teşvikleri; katma değer vergisi istisnası, gümrük vergisi muafiyeti, gelir vergisi stopajı desteği, kurumlar vergisi muafiyeti, özel tüketim vergisi muafiyeti, emlak vergisi muafiyeti ile damga vergisi muafiyeti şeklindedir.

5- TÜRKİYE'DEKİ İLLERİN TEŞVİK POLİTİKALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

5.1- TOPSIS Yöntemi

Çok kriterli karar verme yöntemleri, sınırlı sayıda değerlendirme kriteri altında alternatiflerin rasyonel olarak değerlendirilmesini sağlayan yöntemlerdir.^{24, 25} Hwang ve Yoon tarafından

²³ T.C. Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi Teşvik Rehberi. (<https://www.invest.gov.tr/tr/investmentguide/sayfalar/incentives-guide.aspx>). Erişim tarihi: 04 Temmuz 2020.

²⁴ Majid BEHZADIAN ve diğerleri. "A State-of the-Art Survey of TOPSIS Applications", Expert Systems with Applications. Sayı 39. 2012. s. 13051.

²⁵ Deniz KOÇAK ve Murat ATAN. "The Evaluation with Multi Criteria Decision Model of Substance Abuse in High School Youth", Alphanumeric Journal. Sayı 5. 2017. s. 56.

1981 yılında geliştirilen TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) yöntemi ise pozitif ideal çözüme en yakın, negatif ideal çözüme en uzak olan alternatifin seçildiği çok kriterli karar verme yöntemlerindendir.^{26, 27} Çeşitli değerlendirme kriterlerine göre alternatiflerin tercih edilme sırasının belirlenmesinde kullanılan TOPSIS yöntemi, uzlaşık bir model

sunmaktadır.²⁸ Yöntemin rasyonel ve anlaşılabilir olması, hesaplamasındaki sadeliği ve alternatifler için kardinal bir sıralama sağlaması gibi özellikleri sayesinde, ekonomi, ulaşım, çevre, insan kaynakları yönetimi, imalat gibi çok farklı alanlarda uygulamaları bulunmaktadır.^{29, 30, 31} TOPSIS yönteminin uygulama adımları aşağıda sunulmaktadır:^{32, 33, 34}

Adım 1. Değerlendirme kriterleri ($j=1,2,...,n$) ve alternatiflerden ($i=1,2,...,m$) oluşan $m \times n$ boyutlu X karar matrisi (1)'deki gibi düzenlenir.

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & \cdots & x_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Burada n , değerlendirme kriterlerinin sayısı, m ise alternatiflerin sayısı olmak üzere, x_{ij} , i . alternatifin j . kriterle göre aldığı değeri ifade etmektedir.

Adım 2. Karar matrisi (2) eşitliğiyle normalize edilerek $Z=[z_{ij}]_{m \times n}$ matrisi elde edilir.

Burada $i=1,2,...,m$ ve $j=1,2,...,n$ olmak üzere Z matrisindeki z_{ij} elemanları, x_{ij} 'nin normalize edilmiş değerlerini ifade etmektedir.

$$z_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m x_{ij}^2}}, \quad i = 1, 2, \dots, m, \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (2)$$

²⁶ Ching-Lai HWANG ve Kwangsun YOON. *Multiple Attribute Decision Making: Methods and Applications, A State of the Art Survey. Lecture Notes in Economics and Mathematical Systems*. Springer-Verlag. New York 1981. s. 129.

²⁷ Serafim OPRICOVIC ve Gwo-Hshiung TZENG. "Compromise Solution by MCDM Methods: A Comparative Analysis of VIKOR and TOPSIS", *European Journal of Operational Research*. Sayı 156. 2004. s. 448.

²⁸ Hui LI ve diğerleri. "Hybridizing Principles of TOPSIS with Case-Based Reasoning for Business Failure Prediction", *Computers & Operations Research*. Sayı 38. 2011. s. 410.

²⁹ Hepu DENG ve diğerleri. "Inter-Company Comparison using Modified TOPSIS with Objective Weights", *Computers & Operations Research*. Sayı 27. 2000. s. 965.

³⁰ Hsu- Shih SHIH ve diğerleri. "An Extension of TOPSIS for Group Decision Making", *Mathematical and Computer Modelling*. Sayı 45. 2007. s. 802.

³¹ AWASTHI ve diğerleri. "Application of Fuzzy TOPSIS in Evaluating Sustainable Transportation Systems", *Expert Systems with Applications*. Sayı 38. 2011. s. 12271.

³² Kwangsun YOON ve Ching-Lai HWANG. "Manufacturing Plant Location Analysis by Multiple Attribute Decision Making: Part I Single-Plant Strategy", *International Journal of Production Research*. Sayı 23. 1985. s. 353.

³³ Young-Jou LAİ ve diğerleri. "TOPSIS for MODM", *European Journal of Operational Research*. Sayı 76. 1994. s. 487.

³⁴ Hasan TURE ve diğerleri. "Assessing Euro 2020 Strategy using Multi-Criteria Decision Making Methods: VIKOR and TOPSIS", *Social Indicators Research*. Sayı 142. 2019. s. 651.

Adım 3. Kriter ağırlıkları olan w_j belirlenir. Normalize edilmiş karar matrisindeki elemanlar bu kriter ağırlıkları ile çarpılır. Dolayısıyla ağırlıklandırılmış normalize karar matrisini ifade eden $V=[v_{ij}]_{m \times n}$, (3) eşitliği kullanılarak hesaplanır.

$$v_{ij} = z_{ij} (\cdot) w_j, \quad i = 1, 2, \dots, m, \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (3)$$

Burada $\sum_{j=1}^n w_j = 1$ 'dir.

Adım 4. Pozitif ideal çözüm (A^+) ve negatif ideal çözüm (A^-) değerleri, (4) ve (5) eşitlikleri kullanılarak hesaplanır.

$$A^+ = \{v_1^+, v_2^+, \dots, v_n^+\} = \{(max_i v_{ij} | j \in J_1), (min_i v_{ij} | j \in J_2) | i = 1, 2, \dots, m\} \quad (4)$$

$$A^- = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_n^-\} = \{(min_i v_{ij} | j \in J_1), (max_i v_{ij} | j \in J_2), | i = 1, 2, \dots, m\} \quad (5)$$

Yukarıdaki eşitliklerde yer alan pozitif yönlü, ise negatif yönlü değerlendirme kriterlerini temsil etmektedir.

Adım 5. Alternatifler için pozitif ideal çözüm ve negatif ideal çözümden uzaklıklar, sırasıyla (6) ve (7) eşitlikleri kullanılarak hesaplanır.

$$d_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^+)^2}, \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (6)$$

$$d_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2}, \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (7)$$

Adım 6. Alternatifler için (8) eşitliği kullanılarak yakınlık katsayısını ifade eden (Closeness Coefficient) hesaplanır.

$$CC_i = \frac{d_i^-}{d_i^- + d_i^+}, \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (8)$$

Adım 7. Alternatiflerin yakınlık katsayısı değerleri büyükten küçüğe sıralanır. Burada yakınlık katsayısı büyük olan alternatif en iyi alternatifi ifade etmektedir. $0 \leq CC_i \leq 1$ aralığında yer alan CC_i değerinin 1'e yakın olması ideal çözüme olan yakınlığı ve 0'a yakın olması ideal çözüme olan uzaklığı ifade etmektedir.

5.2- Veriler ve Bulgular

Bu bölümde Türkiye'deki illerin teşvik politikalarının değerlendirilmesi neticesinde elde edilen bulgulara yer verilmektedir. Bu kapsamda Türkiye'nin İBBS-3 düzeyinde yer alan 81 ilinin teşvik politikalarının değerlendirilmesinde kullanılan göstergeler birimleri ve yönleri ile birlikte detaylı olarak Tablo 1'de verilmektedir. İlgili tabloda sunulan verilerin burada genel anlamda incelenmesi de yerinde olacaktır. Bu kapsamda sabit yatırım kavramı, mal ve hizmet üretimi için gerek duyulan kaynakların temini için yapılan harcamalardır. Teşvik belgesi ise yatırımın esas

ve özelliklerini içeren, yatırımların devlet tarafından desteklenmesi amacıyla verilen belgelerdir. İstihdam edilen kişi sayısı çalışma şartlarına haiz olan işgücünü ifade etmektedir. Kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla ise bir ülkenin gayri safi milli hasılasının o ülkenin nüfusuna bölünmesini ifade eder. İhracat bir malın yabancı ülkelere döviz karşılığında satılmasını ifade ederken, son olarak ithalat ise yurt dışında üretilen malların bir ülkedeki alıcılar tarafından satın alınması durumudur. Söz konusu bu göstergeler önceki bölümde ortaya konulan literatür referans alınarak tarafımızca belirlenmiştir.

Tablo 1: İllerin Teşvik Politikaları Değerlendirmesinde Ele Alınan Göstergeler

Gösterge	Birim	Yön
Sabit Yatırım (Bölgesel Teşvik Sistemi)	Milyon TL	Fayda
Belge Adedi (Bölgesel Teşvik Sistemi)	Adet	Fayda
İstihdam Edilen Kişi Sayısı (Bölgesel Teşvik Sistemi)	Kişi	Fayda
Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla	TL	Fayda
İhracat	Bin \$	Fayda
İthalat	Bin \$	Fayda

81 ilin yukarıdaki göstergelere ilişkin verileri 2018 yılına ait olup, bu veriler TÜİK ile birlikte Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'ndan (Bölgesel Teşvik

Sistemi, 2019) derlenmiştir. Bu göstergelere ilişkin olarak betimleyici istatistikler ise Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2: Göstergelere İlişkin Betimleyici İstatistikler

Gösterge	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
Sabit Yatırım	78 (Ardahan)	17015 (İstanbul)	2588,1728	3627,0355
Belge Adedi	8 (Bayburt)	888 (Bursa)	181,6914	190,0704
İstihdam Edilen Kişi	265 (Bayburt)	45913 (Şanlıurfa)	8279,8395	9729,1841
Kişi Başına GSYH	15121 (Ağrı)	79254 (Kocaeli)	34218,8519	12134,0366
İhracat	208 (Kars)	88203471 (İstanbul)	2186768,5679	9978892,4830
İthalat	0 (Ardahan)	125175604 (İstanbul)	2591213,2716	14049954,0472

İBBS-3 düzeyindeki 81 ilin teşvik politikalarının TOPSIS yöntemi kapsamında değerlendirilmesinde, yukarıdaki göstergeler değerlendirme kriterleri ve iller ise alternatifler olarak ele alınarak ilk adımda karar matrisi oluşturulmuştur. Yöntemin ikinci adımında, illerin teşvik göstergelerine ilişkin değerleri (2) eşitliği kullanılarak normalize edilmiştir. Diğer taraftan illerin teşvik politikalarını değerlendiren bu çalışmada, tüm göstergelerin eşit ağırlığa sahip oldukları varsayılmaktadır. Bu sayede göstergelerin hiçbirinin bir diğerine göre üstünlüğü söz konusu olmamaktadır. Bu kapsamda $\frac{1}{6} = 0,167$ olduğundan her göstergenin kriter ağırlığı 0,167 olarak

belirlenerek çalışmada kullanılmıştır. Göstergelerin ağırlıklarının belirlenmesinin ardından, normalize edilmiş matris ile bu ağırlıklar çarpılarak, ağırlıklandırılmış normalize matris elde edilmiştir. Ardından (4) ve (5) eşitlikleri kullanılarak pozitif ve negatif ideal çözüm değerleri hesaplanmış, (6) ve (7) eşitlikleri sayesinde ise illerin bu ideal çözümlerden uzaklıkları hesaplanmıştır. Son olarak pozitif ve negatif ideal çözümden uzaklıkların (8) eşitliğinde kullanılması ile illere ilişkin yakınlık katsayısı ($CC_i, i=1,2,...,81$) değerleri elde edilmektedir. İllere ilişkin hesaplanan bu değerlerin büyükten küçüğe doğru sıralanmış şekildeki değerleri ise Tablo 3'de sunulmaktadır.

Tablo 3: TOPSIS Yöntemi Kullanılarak Elde Edilen İllerin Yakınlık Katsayısı Değerleri

İl		İl		İl	
İstanbul	0,9111	Osmaniye	0,1161	Elazığ	0,0536
Ankara	0,4183	Karabük	0,1153	Ağrı	0,0518
İzmir	0,4155	Adıyaman	0,1136	Şırnak	0,0508
Bursa	0,4092	Malatya	0,1112	Artvin	0,0505
Kocaeli	0,3952	Bilecik	0,0988	Rize	0,0497
Gaziantep	0,3227	Çorum	0,0984	Giresun	0,0489
Antalya	0,3010	Van	0,0963	Niğde	0,0488
Şanlıurfa	0,2613	Aydın	0,0937	Erzincan	0,0480
Manisa	0,2506	Düzce	0,0930	Burdur	0,0480
Tekirdağ	0,2466	Kütahya	0,0903	Amasya	0,0476
Sakarya	0,2408	Tokat	0,0875	Nevşehir	0,0474
Hatay	0,2359	Bolu	0,0872	Kırıkkale	0,0473
Diyarbakır	0,2272	Kırklareli	0,0857	Tunceli	0,0449
Mersin	0,2168	Aksaray	0,0817	Erzurum	0,0449
Konya	0,2024	Kırşehir	0,0798	Yozgat	0,0413
Adana	0,1975	Kastamonu	0,0787	Kilis	0,0409
Mardin	0,1844	Uşak	0,0765	Siirt	0,0402
Denizli	0,1829	Çanakkale	0,0720	Iğdır	0,0355
Kahramanmaraş	0,1769	Karaman	0,0699	Bingöl	0,0339
Kayseri	0,1666	Çankırı	0,0672	Muş	0,0316
Eskişehir	0,1561	Afyon	0,0656	Sinop	0,0316
Zonguldak	0,1467	Ordu	0,0653	Hakkâri	0,0315
Batman	0,1387	Trabzon	0,0652	Bartın	0,0310
Samsun	0,1279	Bitlis	0,0616	Kars	0,0276
Balıkesir	0,1233	Isparta	0,0556	Gümüşhane	0,0247
Yalova	0,1193	Sivas	0,0552	Bayburt	0,0243
Muğla	0,1191	Edirne	0,0550	Ardahan	0,0224

Tüm teşvik göstergelerinin eşit ağırlıklı olarak değerlendirildiği bu çalışmada, uygulanan teşvik politikaları sonucunda elde edilen sonuçlara göre oluşturulan performans sıralamasında en başarılı ilin 0,9111 değeri ile İstanbul olduğu Tablo 3'den görülmektedir. Bu sıralamada ikinci il 0,4183 değeri ile Ankara ve üçüncü il 0,4155 değeri ile İzmir olmuştur. Diğer taraftan performans sıralaması sonucunda 0,0247 değeri ile Gümüşhane'nin, 0,0243 değeri ile Bayburt'un ve 0,0224

değeri ile Ardahan'ın son sıralarda yer aldıkları da aynı tablodan görülebilmektedir. Bu kapsamda teşvik politikaları ile ilgili olarak özellikle bölgesel kalkınma hedefleri başta olmak üzere istenilen sonuçlara ulaşamadığı görülmektedir. Zira mevcut politikalar ile merkez illerin analiz sonucunda başı çektiği görülmektedir. Ancak istenilen durum tam tersi olmalıdır. Çünkü tabloda son sırada yer alan şehirlerin performanslarının yükselmesi ve merkez illerle aradaki makasın

daralması halinde etkin bir teşvik politikasının varlığından söz etmek mümkün olacaktır.

SONUÇ

Devletler var olmalarının bir gereği olarak kamusal mal ve hizmetleri içinde bulunulan dönemin koşullarına göre mümkün olduğunca eksiksiz, zamanında ve sürekli olarak yerine getirmek durumundadır. Bu amaç doğrultusunda devletlerin ulusal düzeyde bölgesel farklılıklarının giderilmesi ve buna bağlı olarak uluslararası düzeyde rekabet edebilirliklerinin artırılması amacıyla belirlenen bazı faaliyetleri teşvik etmeleri mümkün olabilmektedir. Bu noktada üzerinde durulması gereken konu teşvik politikalarından istenilen sonucun alınabilmesi için doğru planlamanın ne derece önemli olduğudur. Zira planlamadan uzak, dönemin şartlarını göz önünde bulundurmayarak siyasi ya da ekonomik anlamda bireysel çıkarların ön planda tutulduğu bir politikanın, ülke ekonomisine zarar vermekten başka bir sonuç ortaya çıkarmasını beklemek yanlış olmayacaktır. Başka bir ifade ile çalışmanın konusunu oluşturan teşvik politikalarının başarılı olmasının birincil koşulu doğru zamanda doğru bölgeye doğru politikanın uygulanması gerekliliğidir. Bu kapsamda bölgesel kalkınmaya ilişkin adaletsiz olan durumun ortadan kaldırılabilmesi için devletin farklı bölgelere farklı teşvikler uygulayarak nispeten geri kalmış ve kârlılık gibi amaçlarla tercih edilmeyen bölgeleri yatırım yapılması konusunda tercih edilebilir seviyeye getirmesi gerekmektedir. Aksi takdirde bölgeler arası adaletsizlikler artarak devam edecektir. Bu çerçevede bölgelerin ihtiyaçları ve mevcut yapıları göz ardı edilerek ülke geneline tekdüze bir teşvik politikasının uygulanması konulan hedeflerin yakalanmasının önündeki en büyük engel olacaktır. Ayrıca böyle bir durumda, uzun vadede ekonomik ve mali göstergelerin de mevcut durumdan daha kötü bir seviyeye geleceği bilinmektedir. Bu nedenle teşvik politikalarının belirlenmesi konu-

sunda bölgesel kategorilerin belirlenerek doğru teşvik politikası ile desteklenmesi son derece etkili sonuçlar ortaya çıkaracaktır. Bu bağlamda bir ülkenin coğrafi birimlerinin doğru bir biçimde sınıflandırılması istenilen sonuçların elde edilmesini sağlayacaktır.

Teşvik politikaları ile ilgili hedeflere ulaşabilmek için öncelikle kaynakların kullanıma yönelik doğru planlamanın yapılması gerekmektedir. Bununla birlikte böyle bir durumun gerçekleşebilmesi için kamu kesiminin ekonomideki etki alanının da belirlenmesi gerekir. Bu noktada iktisadi düşüncelerde, farklı tezler ortaya konulmuştur. Bu görüşlerden en önemlilerinden biri olan ve temel olarak kabul edilen klasik iktisat anlayışı piyasa ekonomisini merkeze alarak, devlet müdahalelerinden ziyade kendi içerisinde işleyen ve ekonomik anlamda dengeyi kuran bir mekanizma olarak ele almıştır. Ancak söz konusu bu anlayışın savunduğu temeller dönemsel olarak değerlendirildiğinde, belirli bir süre sonra içinde bulunulan ekonomik konjonktüre bağlı olarak değiştiği buna bağlı olarak da piyasanın kendi içerisinde kurduğu dengeden belirli noktalarda sapmaların meydana geldiği görülmüştür. Bu nedenle klasik iktisadi düşüncenin esaslarının Büyük Buhran olarak tanımlanan dönemin atlatılması noktasında yetersiz kalması sonucunda piyasanın tek başına kendi içerisinde herhangi bir devlet müdahalesi olmadan dengeye gelemeyeceği görüşü Keynes ile yeni bir iktisadi düşünce haline gelmiş ve kabul görmüştür. Bu çerçevede yeni süreç içerisinde Keynesyen iktisadi düşünce yapısının önemli düşünürleri arasında gösterilen Musgrave, piyasa mekanizmasının herhangi bir nedenle üstesinden gelemeyeceği konular ya da faaliyetlerin devlet tarafından yapılması gerektiğini savunmuştur. Böylelikle devlet piyasadan bağımsız olarak ekonominin temel hedefleri olarak nitelendirilen gelir dağılımı, kaynak dağılımı ve ekonomik istikrarın sağlanmasına yönelik müdahalelerde bulunacaktır. Söz konusu bu he-

deflere ulaşılması konusunda şüphesiz ki teşvik politikaları da önemli bir maliye politikası aracı olarak kullanılmaktadır.

Günümüzde gelinen noktada Türkiye de dâhil olmak üzere birçok ülkede gerek mali gerekse mali olmayan amaçlara yönelik teşvik politikaları uygulanmaktadır. Bu kapsamda ülkemizin İBBS-3 düzeyinde yer alan 81 ilinin teşvik politikalarının değerlendirilmesinde TOPSIS yöntemi kullanılarak, bu çalışmada illerin 2018 yılındaki teşvik performansları değerlendirilmiştir. Sabit yatırım, belge adedi, istihdam edilen kişi sayısı, kişi başına GSYH, ihracat ve ithalat olmak üzere toplam 6 kriter kullanılarak yapılan teşvik değerlendirmesinde, her bir ile ilişkin bir yakınlık katsayısı değeri elde edilmiştir. Yakınlık katsayısı değerleri, illerin mevcut teşvik sistemi kapsamında göstermiş oldukları performans değerlerini ifade etmektedir. Bu nedenle İstanbul, Ankara, İzmir ve Bursa gibi yüksek yakınlık katsayısına sahip olan iller, mevcut teşvik sisteminde yüksek performans gösteren iller olarak değerlendirilmekte iken, Kars, Gümüşhane, Bayburt ve Ardahan gibi oldukça düşük yakınlık katsayısına sahip olan iller mevcut teşvik sisteminde düşük performans gösteren iller olarak değerlendirilmektedir. Elde edilen bulgular neticesinde, düşük yakınlık katsayısına sahip olan illerin diğer illere göre nispeten geride kaldıkları sonucuna ulaşmakla birlikte bu illerdeki bölgesel farklılıkların giderilmesi amacıyla teşviklerin bu illere daha fazla yapılması gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- AKAN, Y. ve ARSLAN, İ. (2008). "Türkiye'de Sektörel Yatırım Teşvik Belgeleri ile İstihdam Analizi: Doğu Anadolu Bölgesi Üzerine Bir Uygulama (1980-2006)". Çalışma ve Toplum Dergisi. Sayı 1.
- AWASTHI, A., CHAUHAN, S.S., OMRANI, H. (2011). "Application of Fuzzy TOPSIS in Evaluating Sustainable Transportation Systems". Expert Systems with Applications. Sayı 38.
- AY, H.M. (2005). "Yatırım Teşviklerinin Sabit Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkisi". Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. Sayı 2.
- BEHZADIAN, M., OTAGHSARA, S. K., YAZDANI, M., IGNATIUS, J. (2012). "A State-of-the-Art Survey of TOPSIS Applications. Expert Systems with Applications". Sayı 39.
- BULUT, M. (2009). Yatırım İkliminin Geliştirilmesinde Vergi Politikalarının Rolü: Türkiye Örneği. Maliye Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı. Ankara.
- CHEN, J.H. (1998). "The Effects of International Competition of Fiscal Incentives on Foreign Direct Investment". International Economics. Sayı 51.
- CLEEVE, E. (2008). "How Effective Are Fiscal Incentives to Attract FDI to Sub-Saharan AFRICA?". The Journal of Developing Areas. Sayı 42.
- DENG, H., YEH, C.H., WILLIS, R.J. (2000). "Inter-Company Comparison using Modified TOPSIS with Objective Weights". Computers & Operations Research. Sayı 27.
- DURAN, M. (1998). Türkiye'de Uygulanan Yatırım Teşvik Politikaları. Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü. Ankara.
- GUISINGER, S.E. (1985). Investment Incentives and Performance Requirements. Praeger. New York.
- HWANG, C.L. ve YOON, K. (1981). Multiple Attribute Decision Making: Methods and Applications, A State of the Art Survey. Lecture Notes in Economics and Mathematical Systems. Springer. New York.
- ITAGAKI, T. (1979). "Theory of the Multinational Firm: An Analysis of Effects of Government Policies". International Economic Review. Sayı 20.

- KASALAK, K. (2012). "Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye'de Sanayileşmeye Etkileri". Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 27.
- KAYNAR, N. (2001). *Teşvik Belgeli Yatırımlarda Sabit Yatırım-İstihdam İlişkisi (1990-2000 Yılları)*. DPT Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü. Ankara.
- KOÇAK, D. ve ATAN, M. (2017). "The Evaluation with Multi Criteria Decision Model of Substance Abuse in High School Youth". Alphanumeric Journal. Sayı 5.
- LI, H., ADELI, H., SUN, J., HAN, J.G. (2011). "Hybridizing Principles of TOPSIS with Case-Based Reasoning for Business Failure Prediction". Computers & Operations Research. Sayı 38.
- OPRICOVIC, S. ve TZENG, G.H. (2004). "Compromise Solution by MCDM Methods: A Comparative Analysis of VIKOR and TOPSIS". European Journal of Operational Research. Sayı 156.
- ÖKÇÜN, G. (1975). "Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı, 1913". Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. Sayı 30.
- RESIDE, R.E. (2007). "Can Fiscal Incentives Stimulate Regional Investment in the Philippines? An Update of Empirical Results". (<https://www.econstor.eu/handle/10419/46660>). Erişim tarihi: 10 Temmuz 2020.
- ROOT, F.R. ve AHMED, A.A. (1978). "The Influence of Policy Instruments on Manufacturing Direct Foreign Investment in Developing Countries". Journal of International Business Studies. Sayı 9.
- SCHALK, H.J. ve UNTIEDT G. (2000). "Regional Investment Incentives in Germany: Impacts on Factor Demand and Growth". The Annals of Regional Science. Sayı 34.
- SHIH, H.S., SHYUR, H.J., Lee, E.S. (2007). "An Extension of TOPSIS for Group Decision Making". Mathematical and Computer Modelling. Sayı 45.
- TAKIM, A. ve ERSUNGUR Ş. M. (2018). "Türkiye'de Teşvik Sisteminin Yapısı, Sorunları ve Etkinliği Üzerine Bir Politika Önerisi: Tek Bir Uygulamacı Kuruluş Sorunları Çözer Mi?". Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. Sayı 32.
- TATOĞLU, E. ve GLAİSTER, K. (1998). "Western MNCs FDI in Turkey: An Analysis of Locational Specific Factors". Management International Review. Sayı 40.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi Teşvik Rehberi. (<https://www.invest.gov.tr/tr/investmentguide/sayfalar/incentives-guide.aspx>). Erişim tarihi: 04 Temmuz 2020.
- TOPAL, M. (2006). *Uluslararası Kuruluşların Teşviklere Bakışı ve Türk Teşvik Sisteminin Bu Çerçevede Analizi*. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Trabzon.
- TUNG, S. ve CHO, S. (2001). "Determinants of Regional Investment Decisions in China: An Econometric Model of Tax Incentive Policy". Review of Quantitative Finance and Accounting. Sayı 17.
- TURE, H., DOĞAN, S., KOÇAK, D. (2019). "Assessing Euro 2020 Strategy using Multi-Criteria Decision Making Methods: VIKOR and TOPSIS". Social Indicators Research. Sayı 142.
- UNCTAD (1997). *Investment Promotion and Development: Issues and Questions*. New York & Geneva, United Nations.
- UNCTAD (2000). *Tax Incentives and Foreign Direct Investment: A Global Survey, ASIT Advisory Studies*. New York and Geneva, United Nations.
- UNCTAD (2004). *UNCTAD Series on Issues International Investment Agreements*. New York & Geneva, United Nations.